

החייב רב בתשלום מסים ?

במאמרו הגדול „מערכת המסים לאור התורה“, שנתפרסם בקובץ „התורה והמדינה“, ה—ה, עמ' רל"ג ואילך, דן הרב כ"פ טכורש שליט"א גם בשאלת „הנחות נכויים ופטורים ממס“ לגבי „תלמידי חכמים“ (עמ' רע"ו ואילך).

הרב המחבר מעמיד אותנו בפני בעי' חמורה. מאחר שלפי הדין ת"ח פטור ממסים ומאחר שלדעת רוב הפוסקים המונח ת"ח כולל לגבי ענין זה כל ת"ח, בין רב מורה הוראה ובין ת"ח שאינו מורה הוראה, בין אם אינו עוסק בשום אומנות או משא ומתן ותורתו היא אומנותו ובין אם הוא עוסק כדי חייו גם במקצת באומנות או במסחר, בין עשיר ובין עני, ולא עוד אלא לפי דיעות שונות חל דין פטור ממסים גם על כל המשרתים בקודש, שוחטים, חזנים ושמשים, הרי אם ננהג לפי כל חומר הדין ונשחרר את כל הת"ח והמשרתים בקודש שבמדינה, שמספרם מונה אלפים, ייגרם נזק חמור לאוצר, מה שישפיע לרעה על כושר הפעולה של המדינה הזקוקה לכסף מכביר לשם קיומה והתפתחותה „וזוהי נקודה רגישה מאד...“ (עמ' רע"ח. הפיזור של הרהמ"ח), ומאחר שמאידך ישנם סוגים של מסים שמצד הדין אף ת"ח חייבים בהם „ומכיון שבתוך מערכת המסים הכללית נבלעים גם אותם הסוגים של תשלומי מס שתלמידי חכמים חייבים בהם, ואי אפשר להפרידם בדיוק“ לפיכך קשה יהא לבצע את פטור המסים אף אם יוחלט עליו (עמ' רע"ט). משום כך מצא הרהמ"ח לנכון לברר את הדין מחדש כדי למצוא לבעי' זו פתרון מעשי. הרהמ"ח מביא את עיקרי ההלכה בענין הנידון, מציין לחלק גדול של הספרות ההלכתית הדנה בבעי' זו ומגיע למסקנה הבאה:

(א) יש לפטור מתשלום מסים „אנשי הכולל“, ז"א: אברכים נשואים, המקדישים את כל חייהם ללמוד תורה... ואינם מקבלים משכורות קבועות ושלמות, אלא תמיכות שלא מספיקות למחיית משפחותיהם אלא בקושי...“

(ב) יש לזכות בניכויים את „בני הישיבה“, כלומר, את הוריהם של בני הישיבה ה„מחזיקים את בניהם הבחורים בהוצאותיהם...“

(ג) ואלו „רבנים וראשי ישיבות“ ה„מקבלים משכורות ומתפרנסין שלא בצער“ הם חייבים „בתשלום המסים“ ו„כפי הדרגות הראויות“, אלא „בתור נושאי דגל התורה“, „יש להתיחס עם השכבה הזאת ביחס הראוי“ ולדעת הרהמ"ח „מגיעה להם הזכות להנחות ונכויים ממס הכנסה בשלשת הדברים הבאים: (א) זכות הייצוג, (ב) ספרים, (ג) מס דירה (עמ' רע"ו ואילך).

והנה, מבחינה מעשית ישנם אולי הסיכויים המרובים ביותר, שהצעתו של הרהמ"ח תתקבל על דעתם של המוסדות הממשלתיים הקובעים. התמיכה הניתנת

לאברכי הכוללים אפשר לדמותה לפרסי מחקר הניתנים למתמחים במחקר, שהם, כידוע, פטורים ממס הכנסה, ויהא זה עול משוע אם התמיכות הניתנות לאברכים אלה, שמהם עתידים לצאת מורי האומה ומדריכי בתורה וביראה, בהלכה ובמוסר, רבנים, ראשי ישיבות וכיו"ב, לא תזכינה באותן הזכויות הניתנות לפרסי מחקר הבאים לעודד את גידולם של חוקרים בשטחי מדע שונים; כן אפשר שתתקבל על הדעת התביעה, שהורים התומכים בבניהם כדי שהללו ילמדו בישיבה תורה לשמה יהיו זכאים לאותן ההנחות שזוכים בהן — בארצות בעלות תרבות גבוהה — הורים השולחים את בניהם ללמוד בבתי ספר גבוהים כלליים; וכן תובן הדרישה, שאותן ההנחות הניתנות לאדם, שדירתו משמשת לו משרד או שמקצועו דורש רכישת ספרים מתמדת או שתפקידו מחייב אותו בתלבושת מסויימת או בהוצאות ייצוג אחרות, תינתנה גם לרב, שביתו הוא משרדו, שכלי מלאכתו הם ספרים ושלבושו לבוש מיוחד הנהו — ומובטחני שאחר מאמצים ועמידה על הקיפוח המשוע אפשר יהא, בסופו של דבר, להגיע לידי אישורה של הצעה זו.

אולם אעפ"כ חושבני שמן הראוי לברר את הבעי' של דין פטור רבנים וראשי ישיבות ממס מבחינת ההלכה, ולו יהא זה רק בבחינת הילכתא למשיחא, אם כי אין לזלזל גם בערך החינוכי של בירור הבעי' גם בשביל ימינו אלה, ובמיוחד לאחר שבכוונתי להציע הצעה מעשית נוספת לפתרון הבעי'.

הרהמ"ח תומך את היתידות של השקפתו, ש"גם לפי ההלכה יש לחייב את הרבנים ויתר המשמשים בקודש בתשלום המסים" בעיקר בדברי הרמ"א האומר בהגהתו לשו"ע יו"ד, סי' רמ"ג, סע"י ב': "ומ"מ יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ממס ויש מקומות שנהגו שלא לפטור". ואם, מסיק הרהמ"ח, כל הענין של פטור ת"ח ממס תלוי במנהג המקום, הרי יש לקיים את המנהג הקיים ולחייב את הרבנים וראשי הישיבות במסים כפי הדרגות הראויות, אם כי בהנחות מסוימות בקשר לרמת חייהם ועמדתם בקהל ובציבוריות.

ברם, לאמיתו של דבר אין הדברים נראים כך. הרמ"א בדבריו הנ"ל אינו מכיין כלל לרבנים בפועל שתורתם היא אומנותם. דבריו מוסבים אך ורק על ת"ח שאין תורתם אומנותם היחידה. לגבם בלבד צמחו מנהגות שונים במקומות שונים ובזמנים שונים. כך הכריע כבר הרב בעל ערוך השלחן, הפוסק המובהק בדור שלפנינו, בחיבורו הגדול, שחכמים שתורתם היא אומנותם היחידה, לדוגמא: רבנים בפועל, פטורים מתשלום המסים גם במקומות שנהגו שלא לפטור ת"ח ממסים, ולאחר שהביא את דברי הרמ"א הנ"ל הוסיף לומר, ש"אף באלו המקומות" — שנהגו שלא לפטור ת"ח ממס — "אלו ת"ח שכל עסקם בלימוד התורה כמו רב... פשיטא דגם שם פוטרים אנשים כאלו..." (ערוך השלחן, יורה דעה, רמ"ג, סעי' ד' וה').

ונראה שלא רק בעל ערוך השלחן, שחי בדור שלפנינו, הבין כך את דברי הרמ"א. מסחבר שכך הבינו את דבריו כל רבותינו האחרונים במשך כל הדורות, שכן בעוד שלא מצאנו כל רמז שהוא למי מרבותינו הפוסקים האחרונים שיתן מקום להנחת, שהרמ"א בדברו על מנהגות שונים בענין פטור ת"ח ממסים נתכוין גם לרבנים, הרי מצאנו מצד שני לכמה מרבותינו הפוסקים רמזים, שמהם ניתן להסיק, שאכן הבינו את דברי הרמ"א, כפי שהסבירם בעל ערוך השלחן, אלא מתוך שיארכו

הדברים אזכיר כאן רק שנים מן הפוסקים המפורסמים בדביקותם בתורתו של רבנו הרמ"א: האחד שחי בדור שלאחר הרמ"א ושהי' אף בן עירו — קראקא, ר' מנחם מנדל קרוכמאל, בעל שו"ת צמח צדק, והאחר, שחי כשנים־שלושה דורות לאחר הרמ"א, למד בעירו של הרמ"א ואף נתחתן עם בת נכדו של הרמ"א — הש"ך. אשר לצמח צדק — הרי בתשובתו, שתובא עוד להלן בסוף המאמר, פוסק בעל הצמח צדק, שאף בדורנו אין לחייב במס רבנים בפועל. ומאחר ששיטתו של בעל הצמח צדק היתה, ש"אחר שיצא לאור החבור הגדול של הרב ב"י והש"ע שלו ואחריו הרב בהג"ה ונתפשטו חבוריהם בקרב כל ישראל אין לנו אלא דבריהם" (צ"צ, סס"י ט'), הרי לו דברי הרמ"א בהג"ה היו מוסבים גם על רבנים, קשה להניח שהצמח צדק הי' מתעלם מדעת הרמ"א ופוסק בניגוד לדעתו ללא תוספת הסברה כל שהיא מצדו.

ואשר לש"ך — הרי בשלחן ערוך חושן משפט, הלכות הרשאה, סי' קכ"ד, פוסק מרן המחבר ש"תלמיד שתורתו אומנותו וזילא בי' מילתא למיזל לבית דין" וכו' משגרים לו סופרי הדיינים כדי שיטען בפניהם. ועל זה מקשה הש"ך שם, סק"ד, שלפי מה שנתבאר ביורה דיעה, ראש סי' רמ"ג, שגם תלמיד חכם שיש לו אומנות או משא ומתן לפרנסתו ובשעותיו הפנויות חוזר הוא על דברי תורה אף הוא בגדר ת"ח שתורתו אומנותו "קשה על מה שנוהגין עכשיו שמחייבים לבוא ת"ח לדין". והוא מתרץ את קושייתו זו ש"צ"ל דכמו שנתבאר שם דלענין מס תלוי במנהג ה"ה בזה". והנה, מאחר שהש"ך מעיר לא על ת"ח שתורתו היא אומנותו היחידה אלא אך ורק על ת"ח שיש לו אומנות או מ"מ לפרנסתו, הרי שדעתו היא שלגבי ת"ח שתורתו היא אומנותו היחידה, כלומר, לגבי רבנים בפועל, אין ענין בואו לבית הדין תלוי במנהג. ואם השוה דין פיטור ת"ח מלבוא לבית דין לדין פיטור ת"ח ממס, הרי שנתכוין לומר שכשם שת"ח שאין תורתו אומנותו היחידה ענין פיטורו ממס תלוי במנהג כך הוא גם לגבי ענין פיטורו מלבוא לבית דין, כלומר, מכאן שגם הש"ך הבין שדברי הרמ"א שפיטור ת"ח ממס תלוי במנהג מכוונים לא לת"ח שתורתו היא אומנותו היחידה, אלא אך ורק לת"ח שיש לו אומנות או מ"מ לפרנסתו.

ואין לדחות ולומר שאין מכאן הוכחה ולעולם אפשר שהש"ך סבור הי' שדברי הרמ"א, שפיטור ת"ח ממס תלוי במנהג, מוסבים על כל ת"ח ואף על זה שתורתו היא אומנותו היחידה, אלא הואיל ואין נוהגים לחייב לבוא לבית דין אלא ת"ח שיש לו עסק אחר לפרנסתו, לפיכך לא דיבר כי אם עליו, לא כי. שכן בשלמא אם נאמר שדברי הרמ"א בענין פיטור ממס מוסבים רק על ת"ח שאין תורתו אומנותו היחידה ודין ת"ח לא בטל לגמרי אלא שבימינו צומצם מסיבות ידועות, לגבי רבנים בפועל בלבד, אפשר לומר שלגבי יתר תלמידי חכמים יהא הכל, בין פיטורם מתשלום מסים ובין פיטורם מלבוא לבית דין, תלוי במנהג המקום, בהתאם לכך אם הסיבות שהביאו לידי צמצומו של דין ת"ח בימינו קיימות בו במקום אם לא. אולם אם נניח שדברי הרמ"א מוסבים על כל ת"ח, בין אם יש לו אומנות או מ"מ לפרנסתו ובין אם תורתו היא אומנותו היחידה, הרי יוצא שדין ת"ח בטל לגמרי. ואם נניח שדין ת"ח בטל לגמרי לגבי פיטורו ממס, הרי שהוא בטל גם לענין פיטורו מלבוא לבית דין, כלומר, ההכרעה בשאלה אם להזמין

כל ת"ח לבוא לבית דין או לא מסורה למנהג, ואם הכל תלוי במנהג והש"ך הקשה רק בענין ת"ח שיש לו עסק לפרנסתו בלבד, הרי שהמנהג הי' שת"ח שתורתו אומנותו היחידה לא היו מומינים אותו לבית דין. ונשאלת השאלה אם דין ת"ח בטל, כלומר הנימוק של עשה של כבוד תורה לגבי השיחרור מלבוא לבית דין בטל, כיצד ייתכן למסור את ההכרעה בענין ההופעה בבית דין למנהג. ואין להקיש את ענין פיטור מהופעה בבית דין לענין פיטור ממס. שכן אם בענין פיטור ממס מוסרים את ההכרעה למנהג, ובתוקף המנהג יחייבו ת"ח בתשלום מס או יפטרוהו ממנו עדיין אין כאן שום עבירה על איסור איזה שהוא, שכן אם מחייבים אותו בדין מחייבים אותו, ואם פוטרים אותו — ג"כ בדין פוטרים אותו, שהרי הרשות בידי הצבור לקבל על עצמם לפרוע מסים בשביל אדם שהם חפצים בכבודו, ולא כל שכן כשהמדובר במי שעוסק בתורה. אולם אם דין ת"ח בטל בימינו לגמרי וכל ת"ח דינו הוא כדין כל אדם, כיצד ייתכן בכוח המנהג לשחרר אותו מלבוא לבית דין, והרי, כידוע, חייבים הדיינים לשמוע את טענות הנתבע מפיו ממש לשם בירור דין אמת לאמיתו, ורק משום חומרת העשה של כבוד תורה אמרו שדין כבוד ת"ח דוחה את דין בואו לבית דין. ואם דין ת"ח בטל בימינו, הרי באיבואו לבית הדין יש משום עבירה על דין מפורש המחייב את הדיינים לשמוע את הטענות מפי הנתבע, מפיו ממש. מכאן, שהש"ך עמד על דין ת"ח שיש לו עסק בלבד. לא משום שת"ח שתורתו היא אומנותו היחידה המנהג משחרר אותו מלבוא לבית דין, שכן מנהג כזה לא יתכן, כי מנהג כזה הנוגד את הדין, כנ"ל, מנהג גרוע הוא, שאין לקיימו, אלא הדין. דין ת"ח מטעם עשה של כבוד תורה הוא שפיטרו. ומכאן שדין ת"ח לא בטל גם בימינו לגמרי אלא צומצם לגבי ת"ח שתורתו היא אומנותו היחידה. ואם דין ת"ח לא בוטל לגבי פיטורו מלבוא לבית דין, הרי שאינו בטל לגבי פיטורו מתשלום מסים, כלומר, ת"ח שתורתו היא אומנותו היחידה פטור ממס ורק לגבי פיטור של ת"ח שיש להם עסק לפרנסתם נאמר שהוא מסור להכרעת המנהג. וזו היתה אפוא כוונת הש"ך בזמן שהסתמך ביישוב הבעי' של הופעה של ת"ח בבית דין על דברי הרמ"א, "דכמו שנחבאר שם דלענין מס תלוי במנהג ה"ה בזה" — כשם שענין הטלת מס על ת"ח שאין תורתו אומנותו היחידה תלוי במנהג הוא הדין בענין בואו של ת"ח כזה לבית דין, כלומר, גם לפי דעתו של הש"ך מוסכים דברי הרמ"א על ת"ח שאין תורתו אומנותו היחידה בלבד.

ולא עוד אלא שאפשר היה לדייק מדברי הש"ך במקומם, ביר"ד סי' רמ"ג, סי' י"ז שאמנם כך הבין הש"ך את דברי הרמ"א (עי"ש בדברי הש"ך ודו"ק היטב), אלא משום שבראי' שטחית ניתן לחולק להקשות ואילו בירורם המלא של דברים, יארך מאד, לפיכך העדפתי להביא כאן את הדיוק שבדבריו של הש"ך לחר"מ.

ואמנם העיון בדברי הרמ"א מגלה שאין להסביר ולהורות אחרת. מרן המחבר בשלחן ערוך יורה דעה, סי' רמ"ג, סע"י ב', מורה שרק ת"ח שתורתם אומנותם פטורים ממסים, אלא שהוא מרחיב, בהתאם לדעת רבותינו הראשונים, את המושג "תורתם אומנותם" ומעיר שאפילו "אם יש לו לת"ח מעט אומנות או משא ומתן להתפרנס בו... ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על ד"ת... נקרא תורתו אומנותו". הרמ"א בהגהתו על דין זה משתדל להבהיר את הדברים ולומר שבת"ח שיש לו מעט אומנות המכוון אינה לרב בפועל — שהוא בלשון הרמ"א "תופס ישיבה" — שאינו

מתפרנס אלא מרבנותו, אלא לכל מי שמוחזק לת"ח, ולגבי ת"ח כזה שאין לו ישיבה, שאינו רב בפועל, הוא מעיר שאמנם אין בדורנו דין ת"ח אבל לענין לפטור ממסים אין מדקדקים. ורק על סוג זה של ת"ח מוסבת גם הערתו של הרמ"א, ומכל מקום יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ממס ויש מקומות שנהגו שלא לפטור, כלומר, גישה זו לפתור בעית הטלת מס על ת"ח ע"י הליכה בדרכי המנהג של המקום מכוונת אך ורק לאדם המוחזק לת"ח, אבל לגבי רב בפועל קיים דין ת"ח והוא פטור ממס בכל מקום, ואין פיטורו תלוי במנהג המקום כלל.

שבפיסקה זו, "ומ"מ" וכו' מכיון הרמ"א רק לת"ח שאינם משמשים רבנים בפועל אפשר ללמוד גם מתוך העיון בהגהתו של הרמ"א הקודמת להגהה זו ועל ידי ההשוואה של האחת לשני'. בהגהה הקודמת לזו, באותו הסעיף, אומר הרמ"א, "ואם החרימו הצבור על ת"ח ליתן אין בחרם שלהם כלום" ולא עוד אלא שהוא מרחיק לכת לומר, "ות"ח הי' יכול להחרים ולשמת שיתנו בעדו דמיו", ובהגהה השני' הנ"ל הוא אומר, "ומ"מ יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ויש מקומות שנהגו שלא לפטור". ונשאלת השאלה האין כאן סתירה ממנו ובו? אם לגבי חרם של הצבור על ת"ח לחייבו במס, שהוכרו לאחר דיון ממצה ולאחר הכרעה שביישוב הדעת פוסק הרמ"א ש, אין בחרם שלהם כלום" ולא עוד אלא שהת"ח יכול להטיל עליהם חרם שכנגד, כיצד ייתכן שמנהג שצמח אולי מאליו ללא אסיפת ציבור, ללא דיון וללא הכרעת רוב, יהא בו כוח יתר להכריח את הת"ח בתשלום מס ?!

ברם, עיון יתר מגלה שאין כאן סתירה כלל. דבריו של הרמ"א שחרם הציבור אין בו כדי להכריח את הת"ח לשלם מסים מוסבים על ראשית דברי המחבר בסעיף זה בקשר לתלמידי חכמים שתורתם היא אומנותם היחידה, מה שברור מתוך הדיוק של דברי המחבר הסמוכים, "ודוקא ת"ח שתורתם אומנותם" וכו', ואילו דבריו בהגהה השני' שמהם יוצא שיש בכוחו של מנהג לחייבם במסים מוסבים על דברי המחבר האמורים בת"ח שיש לו אומנות אחרת או משא ומתן להתפרנס בו, כלומר, בת"ח שאין תורתם מפרנסתם ושאין משמשים ברבנות, וכפי שהראנו מקודם.

אולם לא רק העיון בדברי הרמ"א ודיוקם מגלה שדבריו מכוונים רק לת"ח שאין תורתו מפרנסתו, אלא אף הסברא מורה על כך.

העוקב אחרי דעתם של רבותינו הראשונים והאחרונים במשא זה של הטלת מסים על ת"ח ימצא שגדולי רבותינו הפוסקים השתדלו להרחיב את המושג ת"ח לענין זה על כל מאן דעסיק באורייתא ואף על חזן בית הכנסת וכיו"ב ולשחרר אותם לא רק מאותם המסים שדין הגמרא פוטרם מהם אלא גם מתשלומים ציבוריים אחרים ואף מתשלומי מסים לקהלות הקדושות שהיו מיועדות להוצאות של תורה, והכל מתוך כוונה להגדיל תורה ולהאדיר את לומדי, והגיעו הדברים עד כדי כך, שכשבאי אחד רצה, שאחד מחכמי העיר ישתתף במסי הקהלה, שהיו מיועדים לא להוצאות של מלכות אלא לצרכי תשלום משכורתו של רבה של העיר, לא רק שלא נענה, אלא שהרב, שלפניו הוצע הסכסוך, המהר"ם אלשיך, פסק שהת"ח פטור, ואלו הגבאי, שהעיון פניו כלפי החכם המסרב, דינו הוא שהוא חייב נידוי (שו"ת מהר"ם אלשיך, סי' נ"ב). ברם, מאידך היו זמנים שבמקומות מסויימים צמצמו את המושג, "תלמיד חכם" וייחדו אותו רק לרב בפועל — אם "מפני דרכי שלום", מפני

שרצו למנוע מריבות בקהלות מסויימות שנגרמו על ידי כך שסתם בעלי בתים, ברצותם להתחמק מתשלום המסים היו תובעים לעצמם זכויות של ת"ח. (עי', למשל, מש"כ בשו"ת כנסת יחזקאל, סי' צ"ה, שדבריו מובאים להלן, בסוף המאמר) ואם מתוך שהגבאים, שהיו עמי הארצות, עינם היתה צרה בת"ח ולא היו מעוניינים להבליט את יתרונם עליהם על ידי פיטור ממס (עי', למשל, מש"כ בשו"ת הרב המוסמך מהר"י בירב, סוף סי' כ"ב). אולם חילוקי דיעות אלו ומנהגים שונים אלה היו קיימים אך ורק לגבי ת"ח שאין תורתם מפרנסתם, אבל בנוגע לרבנים בפועל לא חלקו הפוסקים כלל ודעת כולם היא שאין לחייבם במסים כל שהם. רב פטור ממס.

מאידך ידוע לכל לומד, שהרמ"א נוהג, בזמן שהוא מזכיר מנהג שנראה לו בלתי נכון מבחינת ההלכה, בין שיהא זה מנהג לקולא בין לחומרא, להוסיף דברי גינוי או הסתייגות לאותו מנהג. וכן הוא נוהג אף אם מנהג זה למדנים גדולים נהגו על פיו, ואף אם הוא עצמו הי' נוהג לפיו מאחר שלא רצה על דעת עצמו לשנותו למעשה.

ואם נאמר שהרמ"א מכיין בדבריו בענין המנהג להטיל במקומות מסויימים מסים על ת"ח גם על רבנים בפועל, נשאלת השאלה — כיצד ייתכן שהרמ"א יזכיר מנהג הנוגד דעת תורה בלא לגנותו כלל כאלו יש מקום לנוהג כזה וכאלו יש גם בו מדעת תורה.

במיוחד יהא הדבר תמוה מאחר שדעת הרמ"א עצמו היא ברוחם של המרחיבים את דין פיטור ממס על כל ת"ח ומאחר שהוא אף מרחיק לכת לפסוק שלענין מסים, "אין מדקדקין" ואף מי ש"רק" מוחזק לת"ח פטור ממס כנ"ל, ולא עוד אלא שהוא טוען לזכותו של חזן להיות משוחרר ממס גם במקרה שהלה אינו ת"ח⁽¹⁾ וחייב לכאורה מן הדין במסים. "יש מקומות שנוהגין שחזן בית הכנסת פטור ממסים ומנהג הגון הוא וכן ראוי לנהוג מיהו מדינא אינו פטור" הגהת הרמ"א לשר"ע חו"מ, סי' קס"ג, סעיף ה'.

מכאן אפוא שגם הסברא מחייבת, שדברי הרמ"א מוסבים אך ורק על תלמידי חכמים שאינם משמשים ברבנות⁽¹⁾.

וייתכן שדיעה זו של הפוסקים נעוצה בדברי הגמרא עצמם, "רבנן לא צריכי נטירותא" (בבא בתרא, דף ז' ע"ב ודף ח' ע"א). הגמרא בסוגיא על דין פיטור איש התורה ממסים תופס לא במונח "תלמידי חכמים", אעפ"י שטבעי הי' הדבר לכאורה להשתמש במונח זה מאחר שהמדרשות של ר' יוחנן ושל רב יוסף המובאים שם ושעליהם מתבסס הדין מדברים על "תלמידי חכמים", אלא במונח "רבנן"

(1) כדבריו מבואר בש"ך שם (סק"ז) שמביא דברי ת"ה המשמשים מקור לרמ"א וז"ל: אכן לא כתב בת"ה שם אלא לטעם מנהג מקומות שלא נהגו לפטור רק ת"ח היושבים בראש הישיבה, משום דשאר ת"ח אין נזהרים יפה שיהא תורתן אומנותן וכ"ו ע"ש. הרי מטורש שהמקומות שנהגו שלא לפטור חילקו בין ת"ח שמתקיימים באומנות לבין ת"ח היושבים בראש הישיבה.

דוקא. מכאן שהמכוון לא לכל ת"ח אלא לרבנים הממונים על הציבור דוקא²) וע"י מש"כ התוספות יום טוב בחיבורו למסכת תענית, פ"א, משנה ד' והשוה גם מש"כ התשב"ץ בחיבורו, ח"א, ענין קמ"ח.

ובזה הרווחנו ליישב לפי דרכנו גם את קושייתו של החזון אי"ש השואל לענין פיטור ת"ח ממסים כיצד לנהוג במקום שרוב בני העיר הם תלמידי חכמים: „ויש לעי' עד כמה חייבין בני העיר לסלק המס של רבנן, הגע עצמך עיר שכולה רבנן ואחד הדיוט אם אתה מטיל עליו מס של כל העיר לא יספיק לו כל רכושו" (חזו"א לב"ב, סי' ה', אות י"ח, ד"ה ויש, ועיי"ש). שכן אם המכוון בגמרא בענין פיטור ממסים הוא רק לרבנים הממונים על הציבור, בלשוננו רבנים בפועל, הרי במקום שמספר הת"ח הוא גדול ניתן לפטור את הבעי' ע"י שישוחררו רבנים בפועל בלבד³).

ולא זו בלבד אלא שעל ידי הנחה זו ניתן להסביר אף מקום סתום מאד בגמרא בסוגיא אחרת, שכבר נתלבטו בפירושו רבותינו הראשונים והאחרונים, במסכת סנהדרין, דף כ"ז, סע"א—רע"ב, נאמר שבר חמא קטל נפשא. משאמר לו ריש גלותא לרב אחא בר יעקב²) לעיין בדינו של בר חמא עמד רב אחא לחייבו, אלא שבמהלך הדין התערב רב פפא³) וטען לזכותו של בר חמא. משנוכח בר חמא שרב פפא הצילו מן העונש שהי' צפוי לו „קם בר חמא נשקי' אכרעי' וקבלי' לכרגי' דכולי שני'". והנה על מעשה זה נשאלת שאלה כפולה: א. כיצד ייתכן שרב פפא חייב הי' בתשלום כרגא, והרי כרגא הוא מס שת"ח פטורים ממנו, ולכל הדיעות, כמבואר במסכת בבא בתרא, דף ח' ע"א; ב. כיצד ייתכן שרב פפא לא מחה נגד זה, שבר חמא ישלם את המס בשבילו, וכי לא חשש ח"ו, רב פפא, לשוחד מאוחר כלרבית מאוחרת. רבותינו הראשונים והאחרונים מפרשים ופוסקים, חכמי אשכנז וחכמי ספרד כאחד, מימות המהר"ם מרוטנברג והרמ"ה אבולעפיא ועד החזון אי"ש השתדלו — כל אחד לשיטתו בענין המסים — לתרץ קושיות אלו. יש מרבתינו שתירצו את אחת השאלות, מי מהם את השאלה הראשונה ומי מהם את השאלה השני'. ויש מרבתינו שניסו לתרץ את שתי השאלות ע"פ

2) ע"י הגהות הגר"א שם (ס"ק ט', י') שהתעסקות כל שהיא למען הקיום ודאי שאינה פוגמת במושג תורתן אומנותן. וזו הדרך הנכונה. וכל מה שהותר לקבל בתופס ישיבה וכיו"ב אין זה אלא מצד שכר בטלה (רמ"ו ס"ה) דהיינו שהי' בדרך אחרת מתעסק במשהו לקיומו. ואין יסוד הלכתי עקרוני להעדיף אלה הממונים על הציבור, שהרי עיקר הסברא מצד „שתורתם שמירתם", ובוזא אין שום מעלה להללו הממונים על אחרים שתורתן אומנותן. אלא שכאמור לעיל (הערה 1) שבפועל מצאו שהללו שעוסקים באיזו אומנות לקיומם „אינם נזהרים יפה שיהא תורתן אומנותן שנושאים ונותנים כדי להתעשר", וכמש"כ שם. א"כ אין עכ"ס להכניס הבחנה כזו בגמרא עצמה בין „רבנן" ובין „ת"ח".

העורך

3) ע"י לעיל הערה 2 שבעיקר הדין אין להכניס הבחנה זו, ותמיהתו של החזו"א (אם נתפוס אותה כתמיהה) קיימת ועומדת.

העורך

תירוך אחד. ואולם כל אחד מן התירוצים הקשו עליו הבאים אחריו. לא אציין כאן לפירושים המרובים ולפירוכות המרובות, שמספרן אינו קטן ממספר התירוצים עצמם, שכן דבר זה חורג ממסגרת הנושא העיקרי של בירור ההלכה שאנו עסוקים בה. ביאורן של השיטות הללו ינתן, ברצות ה', בחיבורי גדרי תורה, שאני מכינן לדפוס. כאן ברצוני רק לציין שלפי ההנחה הנ"ל, שמעיקרו של הדין רק רבנים הממונים על הציבור פטורים מתשלום מסים, ניתן להסביר את דברי הגמרא בסנהדרין בפשטות יתר. ממה שנאמר במסכת חולין, דף ל"ג, ע"א, אנו למדים, שרב פפא ה' תלמידו של רב אחא בר יעקב, ואם נאמר שהמעשה שהי' עם בר חמא הי' באותו פרק זמן שבו ישב רב פפא לפני רב אחא בר יעקב כתלמיד לפני רבו הכל אחי שפיר. שכן כתלמיד שראה זכות למי שנידון דיני נפשות חייב הי' רב פפא להעיר את דבריו ולהפנות את תשומת לבו של רבו על צד הזכות שראה לבר חמא. וכמו שהוא, רב פפא עצמו, העמיד את המשנה שבמסכת סנהדרין, דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה, דיני נפשות הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה" (דף ל"ב, ע"א) "באחד מן התלמידים" (שם ל"ג סע"ב) וכמו ששנוי' בתוספתא של סנהדרין, פ"א, ה"א, המובאת גם בגמ' סנהדרין (ו', ע"ב) ושבועות (ל"א, רע"א) שתלמיד שראה זכות לאחד מן הצדדים (עיי"ש במפרשים) "מניין שלא ישתוק? תלמוד לומר: לא תגורו מפני איש — אל תכניס דבריך מפני איש". ואם לא דיין אלא תלמיד היושב לפני רבו הי' רב פפא בשעת בירור דינו של בר חמא, הרי אין תימה שחייב הי' בתשלום מסים ושלא חשש לשוחד מאוחר בשעה שבר חמא קבל על עצמו לשלם את המס עבורו. והעובדה שבר חמא בחר בצורה זו דוקא של הבעת תודה — שקבל על עצמו תשלום הכרגא של רב פפא ונשקו אכרעי' — אינה מגלה אלא שבר חמא רצה להבליט שאף רב פפא באותה שעה לא הי' אלא תלמיד היושב לפני רבו, הרי הוא, בר חמא, שניצל ע"י כוח תורתו של רב פפא חייב לכבדו בצורה שבה מכבדים ומוקירים מורה הוראה בישראל — שיחרור ממס. ואף זו ש"נשקו אכרעי'" — גילוי של קבלת מרות — מעידה על הלך רוחו זה של בר חמא. ולא עוד אלא שלדעתי ניתן לדייק מתוך פירושו של רש"י לסנהדרין שם, שכבר רש"י נתכוין לתרץ את הקושיות הנ"ל על ידי ההנחה, שלא דיין הי' רב פפא באותה שעה. רש"י בפירושו למקום הנ"ל, ע"ב, ד"ה ונשקי, מפרש "ונשקי' לכרעי' — שהיפך בזכותו". ונשאלת השאלה: מה בא רש"י להשמיענו בדבריו אלה? וכי לא ידענו שבגלל שהפך בזכותו של בר חמא נשקי' אכרעי'?! אלא שיייתכן שרש"י בפירושו זה רצה ללמדנו שרב פפא בשעת המעשה עם בר חמא לא דיין הי' אלא מהפך בזכות בעלמא, ותו לא קשה מידי (1). ועי', לפי שעה, גם מש"כ הרמ"ה בחיבורו לסנהדרין שם ומש"כ הרשב"ץ דוראן בתשב"ץ. ח"א, סוף ענין קמ"ה, ואכמ"ל.

אמנם הרהמ"ח מביא שיטה אחת, שלפי' יוצא, שלפי דעת הרמב"ן, חכמים הלומדים עם התלמידים בשכר אין מן הדין לפטרם מן המס ומכאן מסיק הרהמ"ח ש, הרבנים, ראשי הישיבות ועוד, המקבלים את משכורתיהם לדרגותיהם בתור שכר בטלה לפי המבואר במס' נדרים (ד' ל"ז ע"א וראה בהר"ן שם), הרי מן הראוי שישלמו את המס הראוי (סע"מ רע"ח). אולם גם זהותו של המקור וגם מסקנתו של הרהמ"ח מפוקפקים ביותר. בשיטה מקובצת למסכת בבא בתרא, דף ח',

ע"א, נמצא דיבור זה: „מצאתי בשם הרמב"ן ז"ל החכמים הלומדים עם התלמידים בשכר אין מן הדין לפטרם מן המס כיון דבשכר הם לומדים. ע"כ משטה לא נודעה למי, כלומר, דברי הרמב"ן הנ"ל מובאים בשיטה מקובצת בשם אלמוני בעל „שטה לא נודעה למי, ואף אותו אלמוני לא ראה את דברי הרמב"ן הללו במקורם, אלא שמצאם כתובים בשם הרמב"ן ושוב בצורה אלמונית „מצאתי כתוב בשם הרמב"ן ז"ל, כלומר אף המוסר את הדברים בשם הרמב"ן הוא אלמוני. ונשאלת השאלה: מי יודע אילו הם האלמוניים הללו שנסמוך עליהם.

אמנם יש להעיר שבעל השיטה מקובצת, שעל פיו מציין הרהמ"ח את הדברים המיוחסים לרמב"ן, אינו היחיד המביא דיעה זו בשם הרמב"ן. גם המהר"ם אלשקר, שקדם לבעל השיטה מקובצת, מביאה בשמו. באחת מתשובותיו הוא כותב: „מיהו מצאתי כתוב בשם הרמב"ן ז"ל דאותם תלמידי חכמים הלומדים עם התלמידים בשכר אין מן הדין לפטרן מן המס דבשכר הם לומדים" (שו"ת מהר"ם אלשקר, ססי י"ט). אולם מלבד מה שאף המהר"ם אלשקר לא מצא דברים אלה המיוחסים לרמב"ן אצל אחד מרבותינו הידועים אלא אצל אחד אלמוני „מצאתי כתוב בשם הרמב"ן ז"ל, הרי השוואת הלשון של דברי האלמוני בשם הרמב"ן שבשיטה מקובצת עם לשון דברי האלמוני שבשו"ת מהר"ם אלשקר מעידה, שבכלל אין כאן שני מקורות נפרדים המעידים על מסורת אחת, אלא מקור אחד אלמוני המשותף לשניהם, וייתכן אפילו שהשיטה לא נודעה למי היא ששימשה מקור למהר"ם אלשקר או שתשובתו של המהר"ם אלשקר היא ששימשה מקור לבעל השיטה לא נודעה למי. ואם כך, הרי שאין לראות בעובדה, שדיעה זו נזכרת בשם הרמב"ן גם ע"י המהר"ם אלשקר סיוע להנחה שדיעה זו באמת משל הרמב"ן היא, והשאלה חוזרת אפוא למקומה: מיהו אותו אלמוני או אילו הם אותם אלמוניים שנסמוך עליהם.

במיוחד יש לפקפק בבעלותו של הרמב"ן על הדברים הללו נוכח העובדה שאין למצוא דברים אלה המיוחסים לרמב"ן בשום אחד מחיבוריו הידועים לנו. באותם המקומות שמקומם בהם. קודם כל יש לציין שאין למצוא דברים אלה בחידושי הרמב"ן למסכת בבא בתרא, דף ח', ע"א. אולם אם כלפי ראי' זו אפשר לומר שהדברים הנ"ל של הרמב"ן אין מקומם העיקרי בחיבורו למסכת ב"ב, הואיל וזהו ספר של חידושים ואין לחפש בו את כל פסקיו של הרמב"ן הנוגעים לנושאים הנידונים במסכת זו, ולא עוד אלא מאחר שכפי שנוכיח להלן כוונתם של הדברים הללו המיוחסים לרמב"ן אינה לקבוע את יחסו של אומרם בשאלה של הטלת מס על תלמידי חכמים, אלא לגנות ת"ח המלמדים בשכר, לפיכך לא הי' מקום להביא את הדברים במסכת ב"ב — הרי יש לציין שאין למצוא דברים אלה גם ב„תשלום ההלכות" שחיבר הרמב"ן על דרך הלכות הרי"ף⁽⁵⁾, בהלכות נדרים (לדף ל"ז) ובהלכות בכורות (לדף כ"ט), שבהן נדונה שאלת הלימוד בשכר.

אף זו, סיוע נוסף לפקפוק בדבר בעלותו של הרמב"ן על דברים אלה יש למצוא בעובדה, שכל תלמידיו ותלמידי תלמידיו של הרמב"ן הרגילים להביא בחיבוריהם את דברי „רבם" ו„רבם הגדול"⁽⁶⁾ לא רק מתוך חידושו, אלא גם מתוך תשובותיו ומתוך שאר ספריו, ואף דברים שנמסרו משמו בעל פה, וכפי

שיבואר ברצות ה' במאמר מיוחד על „בית מדרשו של הרמב"ן", אין בהם אף אחד שדבריו ידועים לנו, שיוכיר בשמו את הדברים הנ"ל.

יתר על כן, הרשב"ש, שהי' מצאצאיו של הרמב"ן, אמון על ברכי תלמודו של הרמב"ן ובקי בחדרי תורתו, בבואו לפשר בין דברי הרמב"ם לדברי הרמב"ן החלוקים בענין סוג המסים שת"ח פטור מתשלום, הוא מפרש את דברי הרמב"ן ברוח השוללת אפשרות קיומה של מסורת כזאת. בעוד שהרמב"ם פוסק, שת"ח פטור ממסים בין אם הללו הוטלו מטעם המלכות על הקהלה כגוף שלם ובין אם הוטלו על כל אחד ואחד מבני הקהלה באופן נפרד, אישי, כלומר, בעוד שלפי השקפתו של הרמב"ם לא זו בלבד שאין הקהלה רשאית לתבוע מת"ח להשתתף בתשלום המסים, שהוטלו מטעם המלכות על הקהלה באופן כללי, אלא שהיא אף חייבת לשלם עבורו את המס הנתבע ממנו באופן אישי מטעם המלכות⁽⁷⁾; הרי פוסק הרמב"ן שלא אמרו חז"ל בגמרא לפטור ת"ח ממסים, אלא אם הללו הוטלו על הקהלה בצורה כללית, כלומר, לפי השקפתו של הרמב"ן אין לה לקהלה אמנם רשות לתבוע מן הת"ח להשתתף בתשלום המס שהיא נתבעה לסלק למלכות באופן כללי, אולם אם המלכות תובעת את המס מן הת"ח באופן אישי, אין מחובתה של הקהלה לשלם עבורו את המס. והנה, לדעת הרשב"ש אין בכלל מחלוקת בין הרמב"ם לבין הרמב"ן, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. הרמב"ם הפוטר ת"ח גם מתשלום מס אישי ומחייב את הקהלה לשלמו עבורו אינו מדבר אלא בת"ח המשרת את הציבור בשכר, אבל בת"ח שאין תורתו מפרנסתו אף הוא מודה, שהלה חייב בתשלום מס אישי, ואילו הרמב"ן הפוסק שת"ח חייב במס אישי מדבר בת"ח „שלא שכרוהו... אלא שהוא יושב ועוסק בתורה לעצמיו, אבל בת"ח „שרבים צריכים לו ולולי ששכרוהו עד ששב שכירם ופונה הוא מכל עסקיו ועוסק בעסקיהם ובצרכיהם" אף הרמב"ן מודה שחייבים לשלם בשבילו גם את המס האישי (שר"ת הרשב"ש, סי' תי"ב). הסברו זה של הרשב"ש, אשר לפיו דעתו של הרמב"ן היא, שת"ח המקבל שכר פטור אף מאותם המסים שת"ח שאינו מקבל שכר חייב בהם, עומד בניגוד גמור מן הקצה אל הקצה לדבריו של האלמוני המייחס לרמב"ן שיטה, שלפי ת"ח המלמדים בשכר חייבים אפילו באותם המסים שת"ח שאינו מקבל שכר פטור מהם. ואילו הי' בתחום מחשבתו ההלכתית של הרמב"ן מקום לפסק המיוחס לו על ידי האלמוני, כיצד ייתכן שהרשב"ש, שכפי שאמרנו למעלה, הי' מיוצאי חלציו של הרמב"ן והלך מחשבתו היתה נהירה לו, ינסה להסביר דבריו ברוח הנוגדת את הרקע המחשבתי של הפסק הנ"ל. וקשה לומר שייתכן שפרט זה מתורתו של הרמב"ן נעלם מעיני הרשב"ש, שכן המדובר הוא כאן לא באחד הפרטים של אחד הדינים בתורתו של הרמב"ן, אלא בפרט הנעוץ, כפי שיבואר להלן וכנ"ל, בהשקפה עקרונית בבעיית היחס אל החכמים המרביצים תורה בשכר, בעי' שנסרה בדורות ההם בעולמה של תורה, שהפכה, כפי שיבואר אי"ה במ"א, בעקבות דבריו של הרמב"ם בענין זה, לבעי' חריפה של היהדות הספרדית כולה בימים ההם, וששימשה נושא לדיון נוקב ומר בתקופה ההיא דוקא ושאף אביו ורבו של הרשב"ש, הרשב"ץ, הקדיש קונטרס שלם לבירורה⁽⁸⁾. הרי שוב סיוע להנחה באיזו מידה יש להטיל ספק גדול במתימנותם של דברי האלמוני בשם הרמב"ן.

ועכשיו לאחר שבאנו לכאן, לאחר שראינו שמצד אחד לא רק שאין למצוא רמז כל שהוא לדיעה, שדין פטור ממסים שבגמרא אינו חל על ת"ח המקבלים שכר, לא בחיבוריו המרובים של הרמב"ן, שהגיעו לידינו, ואף לא בכל ספרות ההלכה של תקופת רבותינו הראשונים ואף לא בזו של הדורות הראשונים של תקופת רבותינו האחרונים, אלא להיפך, שיש למצוא זכר לדבר, שמסורת כזאת בשם הרמב"ן לא היתה קיימת כלל, ואילו מצד שני האלמוני המייחס דיעה זו לרמב"ן ציץ לפתע פתאום בתקופת רבותינו האחרונים — המהר"ם אלשקר ובעל השיטה מקובצת — דוקה, שהיו רחוקים דורות הרבה מתקופת הרמב"ן ובית מדרשו, ובמיוחד לאחר ששניהם, גם המהר"ם אלשקר שהי' מילידי ספרד, שעוד הספיק לקנות תורה בבתי מדרש של ספרד ולינוק ממקורה הראשון, וגם בעל השיטה מקובצת, הידוע בבקיאותו בחדרי תורתם של רבותינו הראשונים ובתחושתו לזהות את דבריהם, אינם מכירים אותו אלמוני, הרי שמהימנותו של מקור אלמוני זה מפוקפק ביותר.

יתר על כן, נראה לי שניתן להסיק שגם „מרן“ ה„מחבר“ התייחס בחשדנות לייחוסה של שיטה זו לרמב"ן. „מרן“ לא קבע מקום לדיעה זו המיוחסת לרמב"ן לא בחיבורו הקצר, ה„שלחן ערוך“, שאף בו יש שהוא נותן מקום לדעתו של פוסק גדול, אף אם הוא עצמו אינו פוסק כמותו, לא בחיבורו על הרמב"ם „כסף משנה“, שבו רגיל הוא לא רק לפרש את דבריו של הרמב"ם ולגלות את מקורותיו, אלא גם לדון בדבריהם של שלושת משיגיו הגדולים של הרמב"ם — הראב"ה, הרמ"ך והרמב"ן, ואף לא בחיבורו הגדול על ספר הטורים „בית יוסף“, שבו הוא מאסח לכל המחנות של רבותינו הראשונים ואף ראשוני האחרונים עד זמנו ועד בכלל ושבזו הוא משתדל לברר את כל שיטותיהם ולדון בהם, בין אם הוא פוסק כמותם ובין אם הוא דוחה אותם. ואם „מרן“ הרב בית יוסף, שמצד אחד כל רז לא הי' אניס לי, וזכה למגיד המלאך הדוכר בו" ושמצד שני הי' דבוק במיוחד בתורתו של הרמב"ן עד כדי כך שעיר וקדיש, ר' חיים ויטאל, שהכירו באופן אישי, העיד עליו שהי' משרשם של תלמידי הרמב"ן ובית מדרשו — הרשב"א, הרא"ה והרב המגיד (עי' מש"כ הרב חיד"א בשה"ג, מערכת גדולים, ערך מרן מהר"ר יוסף קארו, סי' 165), לא ראה לנכון ליתן בחיבוריו מקום לדברים המיוחסים על ידי האלמוני לרמב"ן, הרי נראה הדבר, שפקפקו של מרן בנוגע למהימנותו של מקור אלמוני זה הי' גדול ביותר.

ואם נשים לב לעובדה, שבשני המקומות שבחיבורו „בית יוסף“, שבהם דן מרן, בעקבות ספר הטורים, בענין פטור ת"ח ממסים, בבית יוסף לטור יורה דיעה, הלכות כבוד חכמים ולטור חשן משפט, הלכות שותפים בקרקע, הוא מביא את דברי הרמב"ן שבחידושו למסכת בבא בתרא, דף ח' ע"א, הבאים להגביל את סוג המסים שת"ח פטורים מהם (ב"י לטור יו"ד, סי' רמ"ג, ד"ה וכתב הר"ן; לטור חר"מ, סי' קס"ג, ד"ה ואינו נראה) אף שהוא דוחה אותם (לטיר"ה, שם, ד"ה אבל הרא"ש ואילך; לטחור"מ, שם, ד"ה והרמב"ן), ואילו את הדברים המיוחסים על ידי האלמוני לרמב"ן הבאים להגביל את סוג התלמידי חכמים הפטורים ממסים אין הוא מזכיר כלל, הרי שפקפקו בנוגע לזהותם גלוי לכל. דבריו של הרמב"ן שבחידושו זהותם היתה נאמנת עליו ולפיכך, אף שדחה אותם מן ההלכה, מצא

לנכון להביאם, ואלו הדברים שנתיחסו לרמב"ן על ידי האלמוני, מקורם לא הי' נאמן עליו כלל ולפיכך לא מצא לנכון אף להזכירם:

וקשה לומר, שעל אף כל האמור תיתכן בכל זאת האפשרות, שמקור אלמוני זה לא הי' ידוע למרן בכלל, שכן מציאותה של שיטה זו בשם הרמב"ן הועלתה בזמנו ובסביבתו דוקה. החכמים שבכתביהם היא נזכרת שניהם היו בני דורו וסביבתו. המהר"ם אלשקר הי' בן דורו הקשיש של מרן, שימש בדיינות במצרים ונתיישב בסוף ימיו בירושלים ואלו ר' בצלא' אשכנזי הי' בן דורו הצעיר ממנו, שימש ברבנות במצרים והי' בסוף ימיו ראשם של חכמי ירושלים. וכיצד ייתכן ששיטה, שהיתה רווחת בזמנו ובסביבתו של מרן, תיעלם ממנו, וממנו דוקה (9). אין זאת אפוא אלא שאין כאן העלם דבר מעיני מרן, אלא התעלמות מדעת מצדו של מרן ומטעם כמוס, שקשה למצוא לו הסבר אחר מזה ששיערתו למעלה (10).

אמנם במקור אחר, בספר „מטה משה" לרבי משה מפשמישל, תלמידו של המהרש"ל, בעמוד ג', חלק ב', פרק ה', המעלה השביעית, מצאתי דברים אלה מובאים לא בשמו של הרמב"ן אלא בשמו של הראב"ן, ומאחר שדברי האלמוני בשם הראב"ן מובאים בספר מטה משה באותה לשון ממש שבו הביאום בשם הרמב"ן המהר"ם אלשקר ובעל השיטה לא נודעה למי, המובאת בשיטה מקובצת, משום כך עולה לכאורה על הדעת האפשרות, שייתכן ששלשתם העתיקו ממקור משותף, והגירסא שבמטה משה — ראב"ן — היא הנכונה ואילו הגירסא שבשני המקורות האחרים הגורסת רמב"ן היא מוטעית ובשלשתם צ"ל ראב"ן. אולם העיון במה שכתב בעל מטה משה על נושא זה לכל היקפו והשוואת דבריו לאלו של המהר"ם אלשקר בתשובתו הנ"ל מעוררים את הרושם, שהמקור ממנו שאב בעל מטה משה את דבריו אינו אלא תשובתו של המהר"ם אלשקר עצמו, באופן שאין לפנינו מקור חדש, שגירסתו אולי מוסמכת יותר, ויש אפוא להניח שהשם ראב"ן המופיע אצל בעל המטה משה אינו אלא טעות של מעתיק שהחליף מ"ם באל"ף, אותיות שדמיונו רב בכתב רש"י, וכתב ראב"ן במקום רמב"ן; מלבד מה שאף אם נניח שלא תשובתו של המהר"ם אלשקר היא ששימשה לו לבעל מטה משה מקור אלא שבעל המטה משה והמהר"ם אלשקר שאבו ממקור משותף והטעות בהעתקת שמו של הפוסק חלה בתשובת המהר"ם אלשקר ובשיטה מקובצת ולא במטה משה, והשם ראב"ן הוא הנכון, הרי רובם של הדברים האמורים למעלה כלפי המסורת האלמונית המיחסת דברים אלה לרמב"ן ניתנים להיאמר גם לגבי המסורת האלמונית המיחסתם לראב"ן. בחיבורו של הראב"ן למקומות הנ"ל לא מצאתי את הדברים, ואף חניכי בית מדרשו וביניהם הפוסק הידוע, הרא"ש, שהי' מן ההולכים בעקבותיו, וגם מיוצאי תלציו של הראב"ן והרגיל להביא את דבריו, אינם מזכירים דבריו אלה. אולם אף אם למרות כל הפקסוקים בנוגע לנכונות המקור נניח שיש למסורת אלמונית זו יסוד ומקור במסכת יצירתו של הרמב"ן או של הראב"ן, ששניהם היו מגדולי רבותינו הראשונים, הרי העיון בדברים הללו מגלה, שכוונת אומרם לא היתה מעולם לקבוע שחכמים שתורתם מפרנסתם — ובלבד בצורה מותרת — יהו חייבים במסים. כבר הרגיש עורכו של הקובץ „התורה והמדינה", הרב ש. ישראל שליט"א, שאין להבין את הדברים שבשיטה מקובצת, שת"ח המקבל שגר בטלה יהא חייב במסים, שהרי אם ת"ח שיש לו קצת אומנות או מ"מ — המרחיקים

אותו לשעות מסויימות מלימוד תורה — פטור ממס כל שכן שאין לחייב במס ת"ח שכל זמנו קודש ללימוד תורה ושכרו הוא שכר בטלה. והרב העורך מניח שכוונת הדברים היא לומר שמי שנוטל שכר עבור הלימוד עצמו כגון שכר פיסוק טעמים או שכר שימור, שמותר לקחתו כמבואר בנדריים ל"ז ע"א, הוא שחייב במס (עמ' רע"ח—רע"ט, בהערה). אולם הקושיא שהקשה הרב העורך כלפי הרב המחבר קיימת גם לדידו. אם ת"ח שיש לו קצת אומנות או משא ומתן פטור ממס, כל שכן שת"ח המלמד תלמידים ומקבל שכרו כשכר שימור או פיסוק טעמים יהא פטור ממס⁴) ולפיכך נראה לי שכוונת הדברים היא לומר שאך ורק אותם החכמים הלומדים עם התלמידים בשכר, כלומר, לא בצורה של שכר בטלה ואף לא בצורה של שכר שימור או של פיסוק טעמים, שהן צורות של קבלת שכר בהיתר, אלא בצורה של שכר לימוד ממש שהיא צורה של קבלת שכר באיסור הם הם החייבים במס, ובהתאם לכלל שכללו רבותינו מראשונים והאחרונים, שת"ח המזלזל במצוות אין עליו דין פיטור ממס. על כוונה זו ניתן לעמוד מתוך דיוקם של הדברים, כיון שבשכר הם לומדים⁵) והשוה מש"כ הרמב"ן בחידושו למסכת קידושין, דף נ"ח, ע"ב, סד"ה הא דתנן ובחידושו ליבמות, ק"ו ע"א, ובחיבורו תורת האדם, סוף שער הסכנה, ועי' מה שהסיק מדבריו הרשב"ץ בתשב"ץ, סוף ענין קמ"ה). ואם כך הרי שאין להסיק מכאן שרבנים המקבלים את משכורתם בהיתר ולא באיסור, שהרי רבנים מוטל על הציבור לפרנסם ובצורה של משכורת קבועה (עי' טור וש"ע חו"מ, סי' ט, סעיף ג' וערוך השלחן, שם, סעיף ד') ומכובדת שיש עמה הרחבה (עי' מש"כ הסמ"ע, שם, סק"ח, והשוה ש"ך ליו"ד, סי' רמ"ג, סק"ו, ובדברי הסמ"ע יש למצוא מקור נוסף לדברי הש"ך, והשוה דברי חמודות לרא"ש בכורות, ספ"ה, אות י"ג, ועי' גם תשב"ץ, ח"א, ענין קמ"ב וענין קמ"ח וסוף ענין קמ"ה ובש"ת חת"ם סופר, חלק חו"מ, סי' קס"ד, ואכמ"ל) יהו חייבים במס.

ואף אילו אפשר הי' להוכיח, שאמנם דעתו של הרמב"ן או של הראב"ן היא שרבנים מקבלי משכורת חייבים במס, אין עדיין לקבוע על יסוד דעתו זו של הרמב"ן או של הראב"ן פסק הלכה בימינו, מאחר שדעתם של כל הפוסקים,

---

(4) הדברים מבוארים ביותר, שפיטור ת"ח אינו מצד ידיעות התורה שיש לו, כי או לא הי' כל ענין להדגיש „תורתו אומנותו“, אלא כל עיקר הפטור וזכות התורה שיש לו ש„תורתו משמרתו“ הוא דוקא „כשהוא לומד תדיר“ כמבואר בב"י, ולזאת חכמים שאינם לומדים תדיר, ועסקו רק בלימוד בשכר של פיסוק טעמים או שכר שימור, אבל חוץ מזה היינו כשמתפנה מלימודו בשכר אינו לומד תדיר אינו בגדר ת"ח לענין זה, כי מה שמלמד, הרי בשכר מלמד וה"ו אצלו כשאר אומנויות, ואילו בשאר זמנו אינו עוסק בתורה. א"כ הרי הוא ככל העם, ודאי שכך מסתבר ועי"כ אי"צ לספק המסורת, ומ"מ אין סתירה מזה לכל אותן מקומות שציין הרהמ"ח שליט"א. העורך

(5) מאד דחוק להעמיד באופן זה שכל התעסקותו בתורה באיסור היא, ומה ס"ד

הזה שישמש לו גורם לאיסורו ממס.

ראשונים ואחרונים, שונה מדיעה זו, וכלל הוא בהלכה, שיחיד ורבים הלכה כרבים, וראשונים ואחרונים הלכה כבתראי (11).

מכל האמור יוצא אפוא, שאף במקום שמסיבות שונות יש צורך לצמצם את מספר המשוחררים מתשלומי מס, יש לייחד את השיחרור ממס לרבנים דוקא. ואמנם כך פסקו גם גדולי ההלכה של הדורות האחרונים אחרי הרמ"א וכך נהגו גם קהלות ישראל כשמספר הת"ח שבתוכן הי' גדול, הן במזרח אירופה והן במערבה.

אביא לדוגמה את דבריהם של שנים מגדולי האחרונים, המשקפים דרכי תורה ומנהג בכל תחומי הגולה האירופית, של הצמח צדק, מגדולי פולין ששימש ברבנות בק"ק ניקולשפורק ובמדינת מעהרין ושל הכנסת יחזקאל, מגדולי ליטא ששימש ברבנות בשלש הקהלות המפורסמות בשעתן אלטונא-המבורג-וואנדזבעק (= אה"ו).

הצמח צדק בתשובותיו, סי' כ"ד, כותב: „בדורות הללו אין נוהגין כך כמו שכתב הרא"ש לפטור מן המס כל ת"ח ואין פוטרין אלא למי שהוא תופס ישיבה אף על פי שהוא עשיר... וסומכין על מה שכתב בתרומת הדשן... שכך נהגו בימיו באוסטרייך...”

וזה לשון הכנסת יחזקאל בתשובותיו, סי' צ"ה: „בזמן הזה שכל א' נוטל שררה לעצמו לומר לכדתי את קרית ספר... אין שום דין צורבא מרבנן וק"ו ת"ח... ומה"ט מצאנו ידינו שאין כל הלומדין פטורין ממס... אמנם מי שהומחה לרבים ורבים קבלוהו להיות להם לרב ומאור עינים קובע מדרש וישיבה ודאי דין ת"ח גמור יש לו...”.

וכך פסקו גם גדולי ההלכה הספרדים בדורות האחרונים. אציין, לדוגמה, לתשובתו של המהר"י ששון, הכותב, שכל מה שנחלקו חכמים שונים בענין פטור ממסים אינו אלא במי שאינו מורה הוראה — „איך שיהיה לענין נ"ד כ"ז משנה שאינה צריכה דע"כ לא אפליגו רבוותא אלא במי שהוא חכם קצת ולא הגיע להוראה... אבל בנ"ד שהוא מפורסם בחכמה ובחסידות מורה הוראות דין אמת לאמתו מילתא דפשיטא היא דפטורים...” (שו"ת בני יעקב, סי' א'), וכן לדברי ההסכמה שהסכים עמו הרב המפורסם בדורו, רבי אברהם ברודו, רבה של קושטא ושל אדריאנופול, שעמד בסוף ימיו בראש חכמי ירושלים עיה"ק תובב"א (עיי"ש בסוף הסימן).

וזו כבר נאמר למעלה, שאף הפוסק המפורסם בדור שלפנינו, הרב בעל ערוך השלחן, פוסק מפורש, שגם לשיטת הנוהגים לחייב ת"ח בתשלום מסים, מורה הוראה פטור ממס.

ומאחר שבכל הגלויות, שמהן עלו יהודים לארץ ישראל לא נחלקו הדיעות, שאם מאיזו סיבה קשה לשחרר ממסים כל ת"ח, הרי על כל פנים יש לשחרר ממסים את מורי ההוראה, לפיכך יש לנהוג כך גם בא"י, כלומר, אם פטור ממסים של ת"ח במובן הרחב יכביד על האוצר יותר מדי, יש לשחרר לפי שעה את הרבנים בפועל בלבד.

ומה שנוגע לקושי שהעלה הרהמ"ח בדבר אפשרות הפרדה בין מסים, שהרב חייב בהם לבין אלה שהוא פטור מהם, הרי נראה לי, שגם קושי זה ניתן לסלקו.

תקציב המדינה לסדריו בזמננו הוא גלוי לכל ובקלות ניתן לחשב מהו האחוז בתקציב המדינה המיועד לשירותים, שגם ת"ח חייב בתשלום בעדם ומהו האחוז המיועד לצרכים, שת"ח אינו חייב לשלם בעדם, ובהתאם לחישוב זה אפשר לנכות מסכום המס שהוא חייב בו לפי דרגתו הכללית את האחוז שהוא פטור ממנו בתור רב.

אמנם אפשר הי' לכאורה להביא נימוק אחר לגמרי לביסוס דעתו של הרהמ"ח, שיש לחייב רבנים וראשי ישיבות ככל ת"ח במסי המדינה בישראל, והוא שכל דברי חז"ל שבמקורות התלמוד מכוונים למסי ממשלה של נכרים, והואיל והמדובר הוא במסי ממשלת ישראל — שאני.

אולם על כך יש להשיב, שמסי ממשלת ישראל אפשר לדמותם לאותם מסי הקהלה שבגולה, שהיו מיועדים להחזקת הקהלה ומוסדותי, וכשם שבגולה היו — בכל הקהילות שלא נגעה בהן רוח ההשכלה וההתבוללות — פוטרים את הרב ממסי הקהלה, כפי שיבואר אי"ה בפרוטרוט במ"א וכפי שיש ללמוד גם ממה שכבר הובא למעלה משמו של המהר"ם אלשיך, כך יש לפוטרו גם ממסי הממשלה בארץ ישראל.

ברם, מאחר שלע"ע יקשה להעביר חוק הפוטר רבנים וראשי ישיבות ממס, לפיכך יש לחפש דרך אחרת לקיום דין פוטור רבנים ממס. וייתכן שהדרך הנאותה ביותר היא, שאותם המוסדות אשר הדאגה לפרנסת הרב מוטלת עליהם ושהם הם החייבים במיוחד בכבודו והן הפיטור ממס הוא אחד מגילויי יחס הכבוד אליו וכפי שיבואר, ברצות ה', במ"א, יקבלו עליהם לקיים דין זה וידאגו גם לתשלום המסים שלו, כלומר, המועצות הדתיות ישלמו את המסים בשביל רבני העיר והמושבה, וועדי בתי הכנסת בשביל הרב של בית הכנסת ומוסדות הישיבה בשביל הרמי"ם, ואלו המדינה תשחרר את הרבנים הראשיים לישראל בלבד. מבחינת התקציב סידור כזה לא יכביד ביותר, ואלו שמירת המסורת של מתן מעמד מיוחד למורי ההוראה בישראל, רבנים וראשי ישיבות, אין להגזים בערכו, שהרי עשה של כבוד תורה עדיף מעשה אחר, ולו גם חשוב מאד, כפי שהורונו חז"ל (שבועות דף ל', סע"ב).

הערות

(1) המדובר כאן על כרחנו בחזון שאינו ת"ח, הואיל ואחרת אין בדברי הרמ"א משום תוספת כל שהיא על דברי המחבר הפוסק שם שת"ח פטורים ממסים וכי, ולא עוד אלא משום כך דוקא, משום שהמדובר הוא בחזון שאינו ת"ח, מזכיר הרמ"א את המנהג לגבי החזון הזה רק בחושן משפט בין „דברים שבני העיר כופין זה את זה“ ולא ביורה דיעה ב„הלכות כבוד תלמוד חכם“.

(2) לפנינו הגירסא רב אבא בר יעקב, אולם כבר הכריע ר"א היימאן בחיבורו תולדות תנאים ואמוראים, ח"א, רע"מ 48, ומנימוקים שבחקירת דברי הימים שהגירסא הנכונה היא רב אחא בר יעקב. ויש להוסיף עדות להכרעתו מונו שהר"ח והרי"ף והרמ"ה אף הם גורסים רב אחא בר יעקב, והן בידי ראשונים אלה היו מצויים „ספרי ספרד“ של הגמרא, שגירסותיהם היו, כידוע, מדויקות ביותר (עי' למשל, מש"כ הראב"ד בחיבורו,

כתוב שם על ספר המאור שנדפס בהלכות הרי"ף, דפוס ווילנא, ברכות, דף ו', ע"ב, סוף אות ד', ומש"כ הלמידי רבנו יונה להלכות הרי"ף ברכות, שם, דף ז', ע"ב, סד"ה אמר שמע ומש"כ הרמב"ן בחיבורו על ספר המאור, מלחמת ה', שם, דף ט"ז, סע"א, ואכמ"ל). ומעניין לציין שאף אחד מרבתינו הראשונים שבאשכנז, שרגיל הי' כפי שיבואר בסיוע שמים במ"א, להעתיק את דברי הגמרא על פי הר"ח והרי"ף בעלי הגירסאות של ספרי ספרד אף הוא גורס רב אחא בר יעקב (אור זרוע לסנהדרין שם, אות ל"ה, ד"ה בר חמא). ולא עוד אלא שזוהי גם הגירסא בכ"י של הגמרא שבמינכן כפי שהעיר ררנ"ג רבינוביץ בדקדוקי סופרים לסנהדרין שם וכפי שהביא גם ר"א היימאן במקום הנ"ל משמו.

(3) לפנינו נדפס רב פסי, אולם הרמב"ן בחידושו לבבא בתרא (ח' ע"א, ד"ה זו מנת המלך) והריטב"א בחידושו לב"ב (ז' ע"ב, ד"ה ואסיק ובע' 18 שם) גירסתם היא רב ספא. ולא עוד אלא שלפי עדותו של ר' רנ"ג רבינוביץ זוהי הגירסא גם בשני כתבי ידות של הגמרא ואף בכ"י של הלכות הרי"ף (דקדוקי סופרים לסנהדרין שם, סה"ע צ') ואכ"ל.

(4) ולא כמי שרצה לדחוק ולומר, ששיטת רש"י אף היא כשיטת הרא"ש בפסקיו לסנהדרין, פ"ג, סס"י י"ו, ועי' גם פירש"י שעל הלכות הרי"ף לשם, ובחיבורי גדרי תורה יבוארו הדברים בסיוע שמים באר היטב, ואכמ"ל.

(5) הרי"ף, שנתכוין לחבר ספר הלכות בצורת תלמוד קטן הקיף בהלכותיו רק את המסכתות הדנות בענינים הנוהגים בזמן הזה. אולם אם שתי המסכתות נדרים ובכורות, אף שיש בהן גם ענינים הנוהגים בזמן הזה, לא הכליל בחיבורו. אמנם הלכות הרי"ף שבידינו כוללות גם את הלכות מסכת נדרים, אולם אף שכל החוקרים ייחסו הלכות אלו לרי"ף, הרי, לדעתי, אין הלכות אלו מתורתו של הרי"ף. המצוי אצל ספרות ההלכה שבחקופה רבותינו הראשונים ובמיוחד אצל תורת הרי"ף ודרכי, חש עם עיונו בהלכות מסכת נדרים, שהללו גתייחסו לרי"ף בטעות. ברצוני לחזור ולדון אי"ה בבעי' זו וכן בטעם של הרי"ף בהשמטת מסכת זו מתוך הלכותיו בחיבור על "ר' יצחק אלפאסי ודרכי יצירתו", ואכמ"ל. הרמב"ן, שראה ברי"ף את "רבינו הגדול" ובהלכותיו את כליל השלימות האנושית (עי' לפ"ש, על יחס רבותינו הראשונים אל הלכות הרי"ף מה שכתבתי במאמרי "ספרים וקטעי ספרים על הרי"ף ועל דרך הרי"ף", ק"ס, שנה כ"ח, עמ' 230. הע' 200, ועי' גם משכ שם, שנה כ"ה, עמ' 171—172, ואילו ליחסו של הרמב"ן עי', לפ"ש, מה שהעירוני במאמרי על "ספר התשלום להלכות הרי"ף של רבנו אפרים", שם, שנה כ"ו, עמ' 330, השתדל להשלים את החסר על ידי חיבור של ספר הלכות על דרך הרי"ף המקיף את שתי המסכתות הללו). אגב, כבר עצם העובדה שהרמב"ן בחיבורו, "תשלום ההלכות" מצא לנכון להוסיף הלכות מסכת נדרים שבהלכות הרי"ף, שהרי הרמב"ן לא שייך לאותם הראשונים שעל אף הערכתם את הרי"ף היברו ספרים חדשים על דרך הרי"ף או ספרי השלמה או הגהה על הלכות הרי"ף מתוך כוונה להוציא דבר מתוקן יותר בהתאם לדרכי תורה שלאותו מקום. הוא בהערצתו המיוחדת במינה לרי"ף כנ"ל, לא ראה צורך להשלים את דברי הרי"ף בהלכותיו. גדולה מזו, מתוך ראייתו, כנ"ל, את חיבורו של הרי"ף ככליל השלימות האנושית, ראה את ספרי ההגהה של גדולי עולם שקדמוהו כבלתי נכונים וחיבר רק שני חיבורים על הלכות הרי"ף, שבהם דחה בתקיפות דעתו את השגותיהם של גדולי עולם אלה, את ספר

„מלחמת ה' שבו „גלחם“ לרייף מפני „ערעורי“ הרזיה ואת ספר „הזכות“ שבו לימד „זכות עליו מפני „הגהות“ הראב"ד. ב„תשלום ההלכות“ הוא לא בא לא להשלים את הלכות הרייף ע"י חיבור באותן המסכתות, שהרייף לא עסק בהן כלל. ואם הרייף חיבר הלכות על מסכת נדרים, מה בא הרמב"ן בחיבורו „תשלום ההלכות“ על מסכת זו להשלים ?

(6) כשם שהרמב"ן רגיל הי' לקרוא את הרייף „רבינו הגדול“ כך רגילים היו תלמידי תלמידי של הרמב"ן לקרוא לרמב"ן „רבינו הגדול“. ועי' מש"כ רבינו הגדול החת"ם סופר בתשובותיו, הו"מ סי' ר"ה, לטעמו של דבר, ואכמ"ל.

(7) זוהי שיטתו של הרמב"ם וכפי שיבואר בתשובתי — שתתפרסם אי"ה במקום אחר — על דבריו של חוקר אחד שפטט נגד רבנים גדולים ומפורסמים מן הדורות האחרונים ושרצה לדחוק לדברי הרמב"ם פירוש אחר, ולא עוד אלא שאף תלה את דבריו באילן גדול מרבתינו הפוסקים האחרונים, בעוד שכל מעיין בדבריו שלאותו פוסק רואה, שהלה מעולם לא אמר את הדברים שאותו חוקר מייחס לו, ואכמ"ל.

(8) תשב"ץ, ח"א, ענין קמ"ב — ענין קמ"ח, ועי' גם מגן אבות לרשב"ץ למסכת אבות, פ"ד, מ"ה. ועי', לפי שעה, מש"כ ר' מנחם בן זרח בחיבורו צדה לדרך, המאמר הראשון, הכלל הרביעי, פרק אחד ועשרים ומש"כ ר"ש אלעמי באגרת המוסר, ירושלים תש"ו, עמ' מ"ח, ואכמ"ל, והדברים יבוארו בארוכה בחיבורי גדרי תורה ותמציתם יבוא בתשובתי הנ"ל, הע' 7.

(9) ולא עוד אלא שנראים הדברים שהתשובה הנ"ל של המהר"ם אלשקר, שבה מובאת שיטת האלמוני בשם הרמב"ן היא עצמה היתה לעיני מרן, אלא מאחר שבירור הענין יארך ואין כאן המקום לכך, לפיכך חושבני לדון בו במיוחד בחיבורי גדרי תורה.

(10) יש לציין שהמהר"ם אלשקר בתשובתו הנ"ל פסק, ובמפורט, בניגוד לדיעה המיוחסת לרמב"ן ורק בסופה הוא מעיר „מיהו מצאתי כתוב בשם הרמב"ן וכו', ואילו הי' המהר"ם אלשקר עצמו משוכנע, שאכן זו היא, באמת, דעתו של הרמב"ן, קשה להניח, שהי' כותב את פסקו מתוך התעלמות משיטתו של הרמב"ן, אלא בודאי, אף שאינו מכריע כדעת הרמב"ן, הי' כותב את דבריו ברוח אחרת ומתוך דיון בדברי הרמב"ן בכובד ראש הראוי. לפיכך נראה, שגם המהר"ם אלשקר עצמו ספק במהימנות ייחוסה של שיטה זו לרמב"ן, ומשום כך לא הזכירה מתחילה בתשובתו ולא דן בה, אלא מאחר שמצא מי שטוען שכך סבר הרמב"ן, הרי מתוך יחס הערצה לרמב"ן, שהוא יחד עם הרמב"ם הם שהיו את יסודות פסק ההלכה בגלילות שונים של ספרד (עי' לפ"ש, מה שכתבתי בקריית ספר, שנה כ"ה, עמ' 174) ראה לנכון להביא את הדברים המיוחסים לו בסופה של תשובתו, אם כי מתוך היסוס והסתייגות „מיהו מצאתי כתוב“. ואשר לר"ב אשכנזי — הרי למרות שבשיטה מקובצת לב"ב הוא מביא את דברי האלמוני שבשם הרמב"ן, שכן בשטמ"ק דרכו היא לאסוף כל מה שמצא לפניו למסכת שבה עסק וגם את המקור וזהותו לא היה ידוע לו, אף הוא בבואו לפסוק הלכה למעשה לא התחשב בדיעה זו המיוחסת לרמב"ן כלל וכלל וחתם על הסכמה שהסכימו רבני מצרים בזמנו בחרם ובאלה „לבלי יטילו מס על הת"ח“ בלא לסייג סוגים של ת"ח שיהו חייבים במס וכפי שמביא ר' מרדכי הלוי, ששימש ברבנות במצרים בדור שלאחריו (עי' שו"ת דרכי נעם, סי' ג'), ואכמ"ל.

(11) ומן הראוי להעיר כאן על תוסעה מורה שאנו נתקלים בה בשנים האחרונות, שחכמים שונים נוטים להמציא על יסוד קולא של אחד הראשונים, שנדחתה ע"י כל הפוסקים מן ההלכה, פסקים חדשים המנוגדים לדעת השלחן ערוך וגדולי רבותינו האחרונים. גישה זו פסולה היא. כשם שאנו תובעים מחוגים מסויימים הרוצים לקסוך קפיצה של אלפיים שנה "חזרה אל התנ"ך" לא להתעלם מאלפי שנות התורה שבעל פה, כך אי אפשר להתעלם ממאות שנים של פיסוק הלכה, ואין לבנות היתר על יסוד דעתו של אחד הראשונים ויהא גם חשוב ביותר, שהיתה דעת יחיד בזמנו ושלא נתקבלה ע"י רבותינו האחרונים שמפיהם אנו חיים, ואכמ"ל.